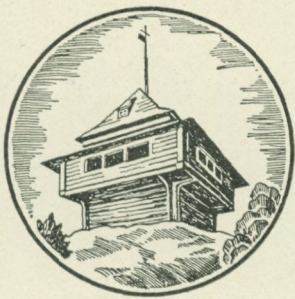

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1941**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1941

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Kronprinsen och prins Gustaf Adolf på Skansen vid defileringen under "Det frivilliga försvars dag" den 15 september 1940. Foto Dagens Nyheter.

Tryckt hos

Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1941

MARKENS OCH DJURENS ÅR PÅ SKANSEN

av Carl Fries

Svensk ära, skyldighet, vilja har funnit fasta och klara uttryck vid de manifestationer inför faran som markerade det senast förflutna årets gång på Skansen. Samling sker på tingsplatsen, så har det varit genom tiderna, och Skansen är vårt stora tingsställe med utsikt över Sverige. De föregående sidorna i denna bok ha givit ett omedelbart begrepp om Skansenåret 1940 och dess mänskliga innehåll.

Men omkring och igenom allt detta förlöper ett annat Skansenår med egna skiften, så djupa i tiden att de för oss kortlivade varelser beteckna det evigt återkommande. Det är solens, markens, blommornas och djurens år. Nära tingsplatsen låg i forntidens landskap den heliga lunden, där naturgudomligheter, oändligt mycket äldre än asagudarna, bodde i ekarnas kronor. Skansen är först och sist natur, det är lunden som överskyggar tingsplatsen.

I Skansenhöjdens mark och växtlighet urskilja vi alltjämt de ursprungliga dragen. Mäktiga ekar skugga ännu någon slänt med hasselbuskar och vitsippor, en svävande doft förråder konvaljerna, som gömma sig mellan lövsnåren, bortom Seglora sluter tallskogen upp med raka stammar och mörka kronor, så att man anar den svenska mon, och på bergets hjässa, där jordtacket är tunt, ha magra rönnar rotat sig i skrevorna. Det är sådan barr- och lövblandskog, som en gång säkerligen funnits överallt på Stockholms malmar och på de stränder, öar och holmar, mellan vilka Mälarens vatten möter Saltsjöns. Skansen är

en del av Södra Djurgården, genom århundraden kunglig domän och jaktmark, något som utan tvivel haft mycket att betyda för naturens bevarande. Omdaningar i parkstil, särskilt under 1800-talet, ha fört fram till den nuvarande bilden, en mjuk och behaglig sammansmältning av naturskog, park och trädgård.

Detta är ett landskap som i nutidens Mellansverige har åtskilliga motstycken, alldeles särskilt i herrgårdsbygderna. Det ger rum för många livsformer; på Skansen röra sig i full frihet nästan alla de däggdjur, som tillhöra Stockholmstrakten. Det är inte bara gott om ekorrar och igelkottar; en och annan sommar-natt kan grävlingen smyga sig in under staketet, och vinterdagens spårnö uppenbarar alltid harens traj och hermelinens karakteristiska hoppspår. Ganska ofta händer det att också räven listar sig in på Skansen. Den fågelfauna, som tillhör det mellansvenska lövskogs- och parklandskapet är också väl representerad här. I de ihåliga gamla träden och i holkar av naturliga stamstycken häcka en hel rad hålbyggare, bland dem alltid talgoxen, blåmesen, entitan, nötväcken, svart och vita flugsnappare, staren och gröngölingen, någon gång lilla hackspetten, skogsduvan och kattugglan. I buskar och snår bo trädgårdssångaren, koltrasten, gulsparven, bofinken, grönfinken och flera andra arter. Om vintern lysa domherrarna i de snötyngda trädkronorna, flockar av snöskator och sidensvansar slå till i rönnarna för att äta bär, gråsiskor och grönsiskor fara i lätta, livliga följen mellan björkar och alar, och gräsänderna sträcka av och an mellan stadens vatten och dammarna häruppe.

Så har Skansen sin del i det fria djurliv som tillhör Stockholmstrakten. Men det är långt till storskogen och fjällheden med deras mäktiga djurgestalter — björnen, lodjuret, vargen och andra — de ursprungliga härskarna på svensk mark, nu undanträngda och nästan förintade. Vi måste föra dem hit från skogen och fjället. Tyvärr kan det icke ske utan en inskränkning i deras frihet. De som anse detta förkastligt må besinna att det sker till många människors glädje och för att fullständiga bilden av Gammalsverige på Skansen. Ty liksom de åldriga går-

darna vittna om ett människornas Sverige som tillhör en förgången tid, så frammana dessa djurgestalter syner och röster ur ett vildmarkens land som också mestadels är försvunnet ur verkligheten. Förhållandet till den vilda djurvärlden, med fångst och jakt och en oavlåtlig kamp mot rovdjuren, väver sig in i hela vår äldre odlingshistoria och formar till stor del liv och öden i svenska bygder genom årtusenden. Därmed förstå vi det djupt riktiga och väsentliga i Artur Hazelius tanke att låta friluftsmuseet häruppe på höjden innesluta också något av det Vildmarkssverige som var ramen kring våra förfäders liv och arbete.

Vi fördjupa oss i betraktandet av ett spår i snön, en fågelmoder som matar sina ungar, ett djur i vila eller smidig rörelse — sådana enkla syner som mött vårt släktes ögon genom tiderna och alltjämt behålla sin makt över oss. Vad vi ha för ögonen av natur och djur på Skansen låter oss rikta blicken utåt mot skogar, sjöar och fjäll och bakåt i tiden; en rundvandring genom markens och djurens år inom denna lilla krets ger oss ständigt nya utsikter bortom horisonten.

Vi nordbor ha inte bara de fyra årstiderna att uppleva och glädja oss åt, det är en årstidsväxling full av övergångar och fina skiften. Det tjugande och egna i vår natur finns just i de långa övergångstiderna, lika väl i årets lopp som i dygnets gång. Tänk på december, när själva dagen är en gryning och en skymning som gå in i varandra, och på sommarnattens ljus som låter kvällen glida över i en ny dag. En ton av våren finns kvar långt in i sommaren och håller grönskan ung och frisk. Hösten börjar som en aning i augustis klara rymd och skrider genom mognad och flammande färger sakta mot tystnaden och vilan. Vintern är tung och pressande, men snön lyser upp vår tillvaro, och det kommer nästan omärkligt en tid som är vinter och vår på en gång. Den finske diktaren Juhani Aho har kallat den för vårens vår. Det är den långa väntanstiden i det nordiska året, då våren är en dager, en första fågelton, innan den blir verklighet på marken. På Skansen har den mycket att ge, men den glider tyvärr förbi tämligen obeaktad.

Bild 1. Fågelvår på Skansen. Storkhonan väntar tillökning i familjen. Foto Åhlén & Åkerlund.

Staden Stockholm har Skansen inom räckhåll för ett par fria timmar när som helst, morgon och kväll, året igenom. Men hur är det? De stora skarorna möta upp på några märkesdagar, när den riktiga våren dragit in och sommaren är stadfast. Däremellan ligger Skansen i månader nästan bortglömt, nästan folk-tomt.

Den sista snöbyn har lämnat ett tunt lager av nysnö på den gamla vattentunga, sjaskiga snön. Markens vinter är obruten. Men himlen över jorden är vårens oroliga himmel. Nyss låg hela Skansenhöjden i flödande sol med knallblå skuggor över snöfälten, nu grånar det igen, det kommer en isig pust och snön faller. Återigen en snabb förändring i den himmelska regien — en blå reva i molntäcket, ett strålknippe rätt genom snöfallet. Det är solsnö. Den kommer torr och småkornig i en luft, genomlyst av sol men ändå kall.

Till en sådan stund hör den första fågelvisan. Det är bara en talgoxe, kanske en blåmes som låter höra sig medan solsnön faller. Förkunnelsen är anspråkslös, men tonfallet har den rätta övertygelsen. Man stannar ett tag för att lyssna och går vidare med lättare steg. Lugnar det så mot kvällen och skymningen, kan det hända att man får höra koltrasten pröva några klara strofer. Han är den förste riktige sångaren i vårens vår, alltid långt före rödhaken och taltrasten.

Nu i vårdagjämningens skymning är det också andra djupare och vildare röster som bebåda våren på Skansen. Från sluttningen i öster tränger långt ut över Djurgården en bisarr olåt av dova tvåtoniga rop och jamande skrik. Den musiken hörde en gång till vårvinternatten överallt i de svenska skogarna. En och annan jägare och skogsströvare visste nog att det var berguven och lodjuret som ropade ut sin brånad. Men för de fåkunniga var det gaster och troll i mörkret. Skogen var full av hemligheter. Nu äro gästarna avlivade och vetenskapligt redovisade. Skogen är uppröjd, räknad och inrutad. Men fantasien är på väg att torka ihjäl. Till sist ha vi återupptäckt den gamla sanningen att människan lever icke av bröd allenast; vi ha inte råd att i den materiella välfärdens namn till det yttersta rationa-

lisera och likrikta naturen. Vi behöva också det onyttiga, några vattenskadade marker, där träskfåglarna gömma sina bon i starren, en sista ovärdad skog, där berguven ropar och lodjuren marodera, vi behöva äventyret och de stora synerna.

Så tänker man en vårnatt på Skansen, när den forna svenska skogen låter höra sina röster.

Vintern kan komma tillbaka med en sista ordentlig snöstorm, men i Skansens fågelskog fortskrida ändå med seg förtröstan förberedelserna till den stora tid som närmar sig. Korporna ha bråttom att dra ihop kvistar och fjolårsgräs till sitt bo, hägrarna börja så smått intressera sig för de gamla risnästena från i fjol, och någon gång när solen sticker på i dagsmejan klappa storkarna av hjärtans lust med sina röda näbbar.

Innan mars månad är gången till slut, ligger uvhonan på ägg under bergkumlet, korphonan värper, och den fortfärdigaste av hägerhonorna trycker djupt i sitt stora bo, medan en och annan snöflinga dalar ner på hennes rygg. Kanske gömmer hon redan det första ägget under sina fjädrar som en himmelsblå förhoppning. Fåglarnas vår börjar före markens och blommornas.

Snart är den stora tiden inne på Skansen, i människornas såväl som i djurens år. Solen skiner, varmt och pålitligt, snön är försvunnen, blomstertåget över marken är redan i gång, snödroppar, krokus, blåsippor, vitsippor, en välkänd tågordning, alltid densamma vår efter vår, alltid nyskapad som i begynnelsen.

Det händer något nytt i Skansens djurrike för varje dag och varje natt i denna välsignade tid. I kättar och fållor bräker det av nya små liv, killingar, kalvar och lamm, alla tafatta och osäkra på benen men törstiga och ivriga. Vildsvinssuggan har begåvats med ett halvt dussin vitrandiga grisar, ganska nätta innan ränderna gå ur, hos dovhjortar och kronhjortar har det också blivit tillökning i familjen, och i skuggan under tallarna ligger den stora älgkon och följer med vaksamma ögon sina långbenta tvillingar, där de strutta omkring i hagen. En och annan gräsandhona kommer redan vandrande med sin stora kull på väg till dammarna, men svanhonan ligger ännu i väntan och

Bild 2. Hägrarna, som leva och häcka fritt på burens tak, äro ett märkligt och vackert inslag i Skansens fågelliv.
Foto Stockholms-Tidningen.

slumrar på sitt jättelika bo. En aprilmorgon möttes svanarna bröst mot bröst på vattnet till sin sällsamt vackra parningslek, och ett par dagar senare gick svanhonan med vaggande steg från dammen upp till ett stort busksnår. Därinne i skymundan började hon plocka och ordna med löv och ris. Det var lätt att förstå vad som var meningen. Men hon hade just ingenting att bygga med. Här gällde det att snabbt skaffa vad som behövdes. En lastbil fick rulla iväg till en sjö i Södertörn. Nästa morgon låg en stor hög av fjolårsvass i närheten av busken. Nu hade svanarna byggnadsvirke av rätta sorten, och de satte genast i gång med sitt arbete. Dag för dag kunde man se hur det gick framåt. Svanhanen stod vid vasshögen, nappade till sig stråna

med näbben och langade över dem till honan, som skötte det finaste arbetet, själva flätningen av det stora boet. Mellan kvistarna i snåret såg man de långa, smidiga svanhalsarna i oavbruten rörelse timmar igenom. Det hela var en syn som talade direkt till människorna. De stodo där som i andakt. Ingen störde fåglarna. Den som gjort sig skyldig till något sådant hade säkert fått en handgriplig tillrättavisning.

I fågelskogen utspelas i dessa veckor de mest skiftande familjescener. Berguvhonan matar med moderlig omsorg sin spädeste unge, som tittar fram mellan hennes yviga bröstfjädrar. Det är en förunderlig kontrast mellan hennes vilda figur med de eldgula ögonen och den ömhet som talar ur alla hennes åtbörder, då hon lossar små smulor av rovet och försiktigt bjuder dem åt sin unge. Samma ömhet och mjuka takt råder vid storkarnas bo. Oändligt fängslande är det att se hur de bygga sitt mäktiga rede, hur de avlösa varandra under ruvningen och med yttersta varsamhet syssla med de sköra äggen och de små vitduniga ungarna.

Det stora skådespelet är hägrarna. Den som för första gången besöker fågelskogen stannar häpen inför en otrolig syn. Där finns en mycket stor, rymlig bur, och det vimlar av fåglar, men mest utanför — i luften, på taket, i träden! De komma svävande i glidflykt högt under himlen, breda i vingfånget som örnar, sänka sig i vida bågar över taket, lyfta igen och segla bort. I vimlet urskiljer man snart några fasta punkter; det är de stora risnästena på burens tak. I ett av dessa bon sker just ett vaktombyte — på bokanten landar en häger, den som skall avlösas reser sig från äggen, de två stora fåglarna buga sirligt och stryka med näbben varandras ryggfjädrar i förälskad ömhet, varefter den nyss ankomna sakta sjunker ner över äggen och den andra flyger bort. I boet näst intill, som är halvfärdigt, figurerar en ensam häger. Han riktar huvudet som ett spjut rakt i höjden och låter det åter sjunka, medan ett djupt råmande tränger fram ur hans strupe. Det är en vädjan på kärlekens språk, säkert vältaglig hägrar emellan. I ett par av bona finns det redan halv vuxna ungar. Deras måltider äro vilda slagsmål; när någon av föräld-

Bild 3. Höst i lövskogen på Skansen. De unga kronhjortarna få tidvis, i likhet med dovhjortar och rådjur, ströva fritt inom hela området.

rarna kommer med krävan fylld och slår till på nästkanten, möts han av de hemskaste skrån och blir formligen överfallen av ungar, som fatta med sina grova näbbskänklar om hans huvud och inte släppa taget så länge det finns en fisk att få.

Allt detta sker inför tusentals människors ögon och i suverän likgiltighet för publiken. På närmaste håll kan man här avlyssna alla de olikartade lätena och i detalj följa livsytringar som ute i den fria naturen äro ytterligt svåra att iaktta, t. ex. bobyggandet, parningen och ungarnas uppfödning. Till och med en kännare på området kan göra nya erfarenheter i Skansens fågelskog. Hägrarnas liv, som här utspelas i full frihet, träder i själva verket långt mera ostört och oberört emot en än ute i hägerskogen, just därför att fåglarna äro fullständigt trygga. Bland djuren i markerna bringar människans åsyn alltid skrämsel och flykt; den som besöker en vild hägerkoloni får sällan se något annat än skrämde fåglar som stryka över trädtopparna och ungar som förgäves vänta på mat, så länge det ovälkomna besöket varar.

Hur Skansen fått sin fria hägerkoloni har förut berättats i denna årsskrift; meddelandena härom återfinnas i årsredogörelserna i Fataburen 1938, 1939 och 1940.

Nu, under våren och sommaren, är kolonien så gott som helt självförsörjande; dagen i ända komma hägrarna från sina fiskevatten för att ösa fångsten i de omätliga ungarnas gap. Varje stockholmare, som har sina vägar utmed Djurgårdsbrunnsviken eller Värtan, kan där få se hägerns fiskafänge. Han står orörig på pass i det grunda strandvattnet, tar försiktigt ett par steg framåt. I nästa ögonblick ett blixtnligt hugg i vattnet, och när han åter lyfter huvudet blänker i näbben en fisk; han har gripit den på tvären, med ett par vana knyckar får han den i rätt läge och låter den slinka ner i krävan. Efter fullgjort fiske flyger han upp mot bergshöjden.

Våren glider omärkligt över i sommar. Skansen klär sig i grönt, häggarna dofta, fågelsången stillnar av; efter sångens tid kommer livets sommar med familjeomsorger och möda. Överallt är det samma bestyr; flitiga fågelföräldrar arbeta från morgon till kväll med furageringen, ungarna trängas i varje bo och

Bild 4. Vinter i Svandammen. Där simfåglarna ha tillgång till lämplig näring och öppet vatten, övervintra de utan svårighet. Foto Carl Fries.

en vacker dag är det som en explosion av liv, när de plötsligt flaxa ut åt alla håll och försvinna i grönskan. Där lurar faran i form av glupska råttor, smidiga hermeliner och en och annan katt, som olovandes listat sig in genom Skansens staket. Men var och en är herre över sin stackare. Den allestädes närvarande människan har upptäckt var hermelinen har sina ungar gömda. Det är ingen annan råd för den ängsliga modern än att flytta dem till ett säkrare ställe. Hon kilar ner i hålet mellan stenarna, fattar tag i en av ungarna ungefär som en kattmamma, halar

upp honom och stretar iväg med sin börda. Ungarna äro nästan fullvuxna, de se större ut än modern i sina luckra pälsar. Hon släpar på sin unge, som först inte tycks fatta galoppen utan gör motstånd. Snart går det bättre, ungen hänger viljelös vid hennes sida och hon fortsätter i korta språng in under ormbunkarnas gröna valv. Så flyttar hon alla de fem ungarna, en efter en, till det nya gömstället.

Den lilla händelsen utspelas vid Oktorpsgården på Skansen en fridens förmiddag i juni. Den kunde höra till dagens verklighet var som helst i den svenska sommarvärlden. Men på andra sidan vägen, bortom staketet, står en väldig bisonko med sin ulliga lilla kalv. Dessa två äro gengångare från en avlägsen forntid i vårt lands natur. Det var en gång, då hela Sydsverige var en enda ofantlig vildmark, där mäktiga skogar av ädla lövträd, ek, lind, alm och lönn, flätade ihop sina kronor kring träsk och sjöar. Till denna rika stenåldersskog hörde uroxar och bisonoxar, kronhjortar och vildsvin. För forntidens människor utgjorde de ett värdefullt och eftertraktat villebråd; på ett skelett av uroxe, framgrävt ur en torvmosse i Vemmenhögs härad i Skåne, bär ryggraden tydligt märke efter ett kastspjut, men de läkta kanterna kring hålet i ryggkotan visa att den dristige stenåldersjägaren den gången gick miste om sitt byte.

Nu finns det inte mycket kvar av den yppiga sydsvenska lövskogen. Dess stolta djurliv är nästan helt utplånat. Men som levande minnesmärken ur forntidens historia ha bisonoxen och vildsvinet lika väl som kronhjorten sin plats på Skansen.

Europas bison är i nutiden en av jordens sällsyntaste djurarter. I vilt tillstånd är den helt utrotad. Något över ett hundratal exemplar leva ännu i djurparker och zoologiska trädgårdar. Det är en av sommarens stora händelser i Skansens djurrike när en ättelägg av detta forntidens villebråd ser dagens ljus häruppe.

Vad är mer att säga om årets gång över detta lilla hörn av det stora Sverige? Älgtjurens pockande frustning och kronhjortens bröl förkunna den höstliga brölloptiden bland dessa skogens högdjur. Det glesnar i snåren, färgerna blekna och ok-

Skansens lodjur i närbild. Foto Albert Wetter.

Sälarna sola sig. Foto Georg Ohlsson.

Djur och barn på Skansen äro goda vänner. Foto Arne Wahlberg.

toberstormen sveper undan de döda resterna av trädens, markens och människornas sommar. Återigen ligger Skansen folk-tomt. Efterhösten hör till de illa tålda, de föraktade årstiderna. Men kom hit en dag i november. I de grå lufttonerna, i den oändligt bleka färgskalan finns en skönhet värd att upptäcka.

Flyttfåglarna ha brutit upp. Det skedde nästan omärkligt. Om våren komma de med sång, om hösten försvinna de tyst och förstulet. Men en liten, utvald skara har stannat kvar. Det är den stamtrupp som finner möjlighet att dra sig fram på höstens och vinterns sparsamma kost i våra marker, frön, bär och knoppar, insekternas ägg och puppor. Man har spekulerat mycket över orsakerna till den stora fågelflyttningen och förklarligt nog i förstone tänkt sig att det är kölden som driver bort fåglarna. Men vinterkölden i och för sig kan det inte vara. Hur skulle det då vara möjligt för några av våra minsta och ömtåligaste fåglar, t. ex. mesarna, trädkryparen, kungsfågeln, gärdsmygen, att stanna kvar häruppe i nordens och uthärda vintern? Och vidare — fågelforskningen har visat att det hos dessa och flera andra arter blott är en del av stammen som övervintrar här, medan de övriga draga söderut. Det kan inte rimligtvis vara så att en del kungsfåglar äro köldhårdiga, andra däremot inte. Saken är tydligen den att det är näringsfrågan som i första rummet är avgörande för flyttningen. En hel rad arter förlora genom kölden, isen och snön helt och hållet möjligheten att om vintern skaffa sig uppehälle i nordens. Andra finna näringsmöjligheterna reducerade och flytta därför till en del ur landet, andra åter, bland dem fröätarna, stanna kvar mangrant. Så länge födan räcker till, äro de vid full vigör och lida ingen skada av kölden.

Skansens fågelliv om vintern i och utanför burarna lämnar övertygande bevis för att frågan ligger till på detta sätt. Se t. ex. på storkar och tranor! Ute i det fria ha de ingen möjlighet att livnära sig i vår nordiska vinter. Därför äro de utpräg-

Bild n. Björnhonan har gått ur idet med sina ungar. Foto Nordisk Roto-gravyr.

lade flyttfåglar. Men här på Skansen ha de gott kosthåll och finna sig väl till freds bland is och snö. Och de fria hägrarna, hur är det med dem? Eftersom hägern lever av fisk, måste han flyga sin väg innan istäcket hindrar hans fiskafänge; våra vilda svenska hägrar flytta i sydvästlig riktning, över Danmark, Tyskland och Holland till Frankrike och den iberiska halvön. Några av dem övervintra redan i Danmark. Skansens hägerkoloni är som nämnt självförsörjande under sommarhalvåret. På vintern vankas det strömning i stället för den uteblivna fångsten av mört och löjor. Koloniens medlemmar ha alltså möjlighet att inställa flyttningen. Det har visat sig att flertalet av dem, kanske två tredjedelar, stannar kvar här över vintern, medan de övriga draga bort. Skansens hägrar härstamma ursprungligen från kolonier i Halland, och nu kommer det märkligaste. Dessa vinterflyttande fåglar följde genast sina förfäders urgamla färdled ner över Västeuropa. Ingen hade visat dem vägen. Den fanns i släktets minne. De som undsluppit fransmännens kulor komma tillbaka från sin långa resa och slå sig ner på burens tak. För dem är det en lika självklar sak att återvända till en bur på Skansen som för vilda fåglar att återkomma till den skog eller strand där de sett dagen. Men för oss människor ter sig det hela som ett underverk. Ingen sagans tummetott gjorde en sådan resa.

Vinternatt. Det snöar över Skansen. Djupt i sin grotta sover björnhonan. I sin lurviga famn håller hon ett par små ungar, ännu blinda och hjälplösa. Bortom vita slätter, bortom älvar och berg och insnöade hundramila skogar gömmer sig ett och annat björnide i den stora ensamheten. Sov gott därinne! Björnnatten är sex månader lång. En enda gång, mitt i denna fimbulnatt, vänder sig björnen på sitt läger, så berättas det i skogen. Äntligen, en dag i april, när det töar i solen, går björnhonan ut med sina ungar. Ingen ser dem utom örnen som kommer flygande högt över skogsdalen. Men i Vildmarkssverige på Skansen är björnungarnas lek ett älskvärt skådespel inför tusentals människor. Då är det vår igen över bergshöjden. De första blommorna lysa i fjolårsgräset, koltrasten sjunger och hägrarna färdas på silverblå vingar över land och hav tillbaka till Skansen.